

**БЪЛГАРСКАТА КУЛТУРА ПРЕЗ XI – XII В.:
ПОДХОДИ И КРИТЕРИИ**
Илка Петкова

Както е известно, за културата българското средновековие все още няма написан цялостен труд, макар да е натрупан значителен материал.¹ Интересен опит за теоретична постановка на проблемите, свързани с посочената тематика, прави проф. И. Божилов, с желание да предизвика плодотворни дискусии и поява на нови изследвания.²

За съжаление подобен отклик на неговите усилия, все още липсва. Това важи и особена сила за периода XI – XII в., който поражда много затруднения не само поради оскъдността, а понякога и с несигурността на материала, но и поради редица други обстоятелства между които не на последно място и недостатъчната надеждност на възприетите критерии и подходи. На несигурността на някои от тях, ще обърнем внимание в настоящата работа.

Както се знае, като един от най-сигурните критерии за дискриминацията на българите в духовно – културен аспект през XI – XII в. и стремежа за тяхната ромеизация, се счита въвеждането на гръцкия език в българските земи, което според някои автори, е било повсеместно.³

Наистина, след включването на българските земи в състава на полиетническата византийска империя, в тях е въведен като официален език в църквата и администрацията, но това не е някакъв драстичен акт, предприет спрямо българите, а обичайна практика по отношение на новоприсъединени територии. Поради това, спекулациите с този факт издават по-скоро преднамереност, отколкото реално отчитане на спецификите на византийския империум.

При това не бива да се забравя също така, че в случая става по-скоро въпрос за едно явление, което има своите корени далеч преди 1018г., защото гръцкият има своите позиции още в езическа

¹ Ив. Божилов, Културата на средновековна България. С., 1996, с. 15.

² Цит. съч., с. 16, 17.

³ В. Златарски, История на българската държава през средните векове, т. II, С., 1974, с. 265; История на България, т. III, С., 1982, с. 94.

България.⁴ Той засилва позициите си след християнизацията и дори след идването на Кирило – Методиевите ученици, голяма част от книжовната активност има преводен характер. До такава степен, че някои учени изказват съмнения относно оригиналния характер на българската книжнина в IX – XV в.⁵

Според полският византист Тадеуш Василевски, ролята на гръцкия в живота на българите нараства още повече при царете Симеон (893 – 927г.) и Петър (927 – 970г.).⁶

При първия владетел това вероятно е резултат от византското образование, което той получава и от стремежите му да промени създадения от Византия международен ред и да изгради нова българо – византийска империя, в която България има водеща роля.⁷ При цар Петър, посоченото обстоятелство изглежда се дължи на присъствието на византийската принцеса (царица Мария) и нейния антураж в българския двор.

Изглежда, че въвеждането на гръцкия език, освен укрепване устоите на новата власт в българските земи, цели и осигуряване на възможност за по-лесна и удобна комуникация на нейните представители при изпълнение на повседневните им задължения. То, обаче доколкото може да се съди, не е придружено с мерки от рестриктивен характер по отношение на българския език. Той не е забранен и дори на низово ниво е използван като литургичен език от низшето духовенство по места (села, манастири, по-малки градове), докато в по-големите центрове са настанени средни и висши византийски духовници и се извършва гръцка литургия.

Липсата на регламентация е причина за борбата и конфликтите относно гръцката и славянската литургия, които са разрешавани в зависимост от конкретните условия. Личи и стремежът на българското духовенство да съхрани славянското богослужение поне на низово равнище.⁸

⁴ В.Бешевлиев, Първобългарски надписи, С.,1979; Същият, Първобългарски епиграфски паметници, С.,1981; Ив. Божилов, Цит . съч., с.83-84.

⁵ Ив. Дуйчев, По някои проблеми на старославянската и старобългарската литература, - В:Същия, Проучвания върху средновековната българска история и култура, С.,1981, с.82-112; М. Тихова, Към синтаксиса на словата на Петър Черноризац, - В: Преславска книжовна школа, т.1, С.,1995, с.297; P.Olteanu, Contributi la studiul literarii omiletice in vechi le literaturi bulgara si romana, I, Omilie lui folosite in invataturile lui Negol Basarab Romano – Slavica, XIV, Linguistica, Bucaresti, 1967, s. 341.

⁶ В. Василевски, Ролята на Византия за създаването на славянските национални култури, - В: Същия, България и Византия IX –XV век, С., 1997, с. 174. Печатите издава V. Besevliev, Die probulgarischen inschriften, Berlin, 1963, №88,№90,№92A.

⁷ Вж. Ив. Божилов, Цар Симеон Велики (893 – 927): Златният век на средновековна България, С.,1983

⁸ Н. Драгова, Втората редакция на старобългарската апология “За буквите” на Черноризец Храбър и нейните извори, - В: Константин – Кирил Философ, Юбилеен сборник по случай 1100-годишнината от смъртта му, С.,1969, с.315 – 349.

Във връзка с езиковия проблем и изобщо с възможностите за духовно – културен (по-точно книжовен живот), в историографията е отделено доста внимание на присъствието на видни византийски интелектуалци – граждански и църковни администратори, като Теофилакт Охридски, архиепископ български и управителят на Средец през XIIв. Георги Скилица. Тяхната дейност за провеждане на имперските интереси в българските земи, е преценявана негативно като усилие за разширяване позициите на гръцкия и създаване на пречки за развитието на българската духовна култура.

При това като че ли не се оценяват някои очебийни факти, свързани с поведението на споменатите византийски представители като изключително благоприятната светлина, в която той представя българските владетели княз Борис – Михаил (852 – 889г.) и цар Симеон (893 – 927г.) и направеното от тях за християнизацията на българите, в написаното от него Пространно житие на Климент Охридски.⁹ И ако отношението на охридския предстоятел към първия християнски владетел на средновековна България, е разбираемо, то положителния аспект, в който той оценява Симеон е наистина прецедент на фона на крайно неприязненото отношение към него, демонстрирано от главните представители на съвременната на българския цар византийска историография.¹⁰

Въпреки всичко, някои учени проявяват склонност да търсят каквото и да било друго обяснение на посочения факт, но не и да признаят, че византийският писател проявява добра воля и предприема някои разумни компромиси по отношение на особено деликатни събития и личности, свързани с взаимоотношенията между България и Византия, с оглед на приобщаването на българите към империята. Разбира се, образът на Симеон е представен тенденциозно и едностранчиво. От неговата активна дейност е отразена само тази част, която го представя като продължител на християнизаторското дело на своя баща,¹¹ но жестоката конфронтация, която той има с Византия за лидерската позиция в православния свят, е премълчана. Същността на направеното от Теофилакт става ясно като се вземе под внимание факта, че житието,

⁹ Ил. Илиев, произведения на Теофилакт Охридски, архиепископ български, отнасящи се до българската история, - В: Извори за българската история, т. XXX, С., 1994, с.32,33; (= Гръцки извори за българската история, т. IX, ч. 2). Оттук нататък ИБИ (=ГИБИ).

¹⁰ Срв. Theophanes Continuatus, Rec. I, Bekker, Bonn, 1838, p. 386. 24 – 387.3;388.13 – 17; 406.22 – 407.2; Leonis Gramaticus Chronographia, rec. I, Bonn, 1842, p.123.9-11; 293.5-7; 310.5-10; Leonis Diaconi Caloensis Historiae libri X. rec. C.V. Hase. Bonn, 1928, p.1234-9;124.9-10; Vita, S. Mariae Junioris. – В: Извори за българската история, т. IX, С., 1964, с.75(=ГИБИ, т. IV); Vita S. Lucae Junioris, Patrologia graeca 111, col. 453. C; Nicholas I Patriarch of Constantinople. Letters. Ed. R.J. Jenkins and L.G. Westerink, Dumbarton Oaks, Washington, DC, 1973, Ep. 5, 109-114. Вж. Л. Симеонова, Образът на българския владетел във византийската книжнина (средата на IX – началото на XIвек), - В: Представата за другия на Балканите, С., 1995, с.20-31.

¹¹ Vita, S. Clementis, ИБИ, т. XXX, с. 33 (=ГИБИ, т. IX, ч. 2).

както бе изтъкнато вече е предназначено за четене в църква – т.е. учените византийци щели да имат възможност да слушат за своя най-голям враг на най-чист, превъзходен гръцки език. При това, както показва К. Нахоритис, житието е разпространено твърде широко и на Атон,¹² което опровергава тезата за ограничения периметър на разпространение на творбата само в българска гръкоезична среда.¹³

Обратно, както се вижда, тя е предназначена за широк кръг от образовани хора – поданици на империята, които могат да си позволят лукса да четат подобна изискана и твърде специфична творба – истински панегирик, посветен на българина Климент Охридски и неговото епохално дело като продължител на създадените от Кирил и Методий традиции. Това своеобразно извеждане на някои регионални (народностни) духовни ценности като светецът Климент Охридски, е преценявано от някои учени в негативна светлина, едва ли не като съзнателно вредителство чрез тяхната денационализация.¹⁴ Основания за подобни крайни заключения обаче няма, защото Теофилакт подчертава винаги и навсякъде българския произход и принадлежност на светеца. Същото, макар и в по-малка степен може да се каже и за Георги Скилица и написаното от него житие на св. Йоан Рилски, където стремежът да се постигне общоправославно звучене на творбата е причина и за по-голямата доза абстрактност в нея.¹⁵

В нашата историография се наблюдава стремеж византийските интелектуалци, включили се в книжовния процес в българските земи през XI – XIIв. да бъдат пряко обвинявани в стремеж да унищожават българските книжовни паметници с цел да принудят българите да четат създадените от тях гръцки творби. Категорични данни в подкрепа на подобни заключения липсват, но подобно посегателство изглежда някак неприемливо и несъвместимо с византийската традиция на духовен и културен плурализъм, в която се възпитават образованите хора във Византия, към които принадлежат Теофилакт и Скилица. При това от писмата на охридския архиепископ личи и

¹² К.Нахоритис, Неизвестни преписи от Службата и Пространното житие на Климент Охридски, - В: Кирило – Методиевски студии, т.III, 1986, с.66-74; Същия, Атонската книжовна традиция в разпространението на Кирило – Методиевските извори, - В: Кирило – Методиевски студии, т.VIII, 1990,с.129 –133.

¹³ Д. Петканова, Цит. Съч.

¹⁴ Пак там.

¹⁵ За написаното от Георги Скилица Житие на св. Иван Рилски вж.: В.Златарска, Скилица и написаното от него житие на св. Йоана Рилска, ГСУ,ИФФ,XXX/13,1935-36. Относно формирането на общоправославни ценности вж. Е.Бакалова, Култът към мощите и реликвите: Изток – Запад, - В: Средновековна християнска Европа: Изток Запад, С.,2002, с.616.

особеното уважение, което той изпитва към книгата (наистина, става въпрос за византийската книга, но все пак и това е показателно).¹⁶

Обвиненията на проф. Златарски и редица други учени във връзка с написаните от Теофилакт и Скилица произведения на гръцки език за най-скъпи на българите свети личности и търсенето на непременно лоши, скрити помисли едва ли издържат критика, като се име предвид, че това е езикът, на който те могат да дадат най-доброто от себе си като книжовници. И те това и правят, създавайки прекрасни произведения за български светци, правейки техния светъл пример достойние на цялата православна общност (безспорна заслуга, а не недостатък). С това те постигат вероятно и реализация на личните си амбиции да се превърнат в известни и четени автори, в общоимперски (общоправославен) мащаб, а не да останат на нивото на локални, провинциални творци.

Изтъкнатите дотук съображения показват колко рисковано е да се абсолютизират отделни критерии, приети като установени еталони за преценка на византийската политика спрямо подвластните на империята българи. Подхождането към подобни критерии от предварително избраната позиция на преднамерено отхвърляне и отричане на каквото и да било положителен елемент в участието на византийските интелегенти в книжовния живот на българите

The Bulgarian culture during the XI – XII th centuries: Criteria and approaches

Ilka Petkova
SUMMARY

The article takes in view the established criteria applied to the cultural history of Bulgarian lands (XI-XII cs.) in order to promote the necessity for new approaches in relation to the Byzantine policy toward Bulgarians as a part of the Empire.

¹⁶ Уважението на Теофилакт към книгата личи от многобройните цитати, с които си служи. Има и някои преки податки в негови писма. За това вж. Ил. Илиев, Произведения на Теофилакт Охридски, - В: ИБИ, т. XXX, с. (= ГИБИ, т. IX, ч. 2), с. 109, 114. Относно сановниците, до които са адресирани посочените писма вж. : Анна Комнина, Алексада, Вступ. Стат., перевод и комен. Я.Н.Любарсаго, М., 1965, XII, с. 5-6; 590, бел. 1246; А.П.Каждан, Социальный состав господствующего класса Византии XI – XII вв. М., 1974, с. 93, 112; P. Gautier, Le synode des Blachernes (fin 1971), Etudes prosopographiques, REB, 29 (1971), pp. 213-254; V. Laurent, Corpus des sceaux de l'empire byzantin, 2, Paris, 1961, № 894, 1042. За не толкова неблагоприятната роля на архиепископ Теофилакт в живота на българите през XI – XII в. вж. също И. Петкова, Някои моменти от развитието на културните взаимоотношения на Византия и българските земи през XI и XII в., - В: Средновековните Балкани, Политика, религия, култура, С., 1999, с. 89-94; Д. Оболенски, Византийската общност, Източна Европа 500 – 1453, С., 2000 г.